

društvenoj klimi opterećenoj nasiljem, koja se u spirali radikalizacije ulila u prenatrpane reakcije i ekscese (Traverso). U toj klimi boljševička ideologija pomogla je učvršćenje autoritarnog režima. Ne treba prevideti i udeo kulta nasilja shvaćenog kao "babice istorije", niti zaboraviti da je potcenjena uloga prava u novoj državi zbog anormativne vizije diktature kao agensa društvenih promena. To jesu svakako ideološki sadržaji koji nisu isticali iz konteksta zbivanja. Dakle, preciznije govoreći upravo to su bile hazardne idejne osnove (a ne marksizam u celini) potonjeg hladnog Staljinovog terora. Od apriornih teorija o totalitarizmu teško je očekivati diferenciranje ove vrste.

Ipak, uprkos apriorizmu, u Vertovom prilogu ima zanimljivih zapažanja o boljševičkoj praksi. On pokazuje da je gruzijska Čeka pod Berijom početkom 1920-ih bila nezavisna od Moskve (S. 157), uverljivo opisuje raskulačivanje i deportovanje seljaka 1928-1933. (smrt, glad, ustanci seljaka) i potvrđuje već poznatu cifru oko 6 miliona žrtava iz ovog perioda, pominje zanimljivu prepisku Staljina i Šolohova o zbivanjima u Ukrajini (S. 186-87), a iznosi i sumnju u tezu ukrajinskih istoričara da je u Ukrajini na delu bio planski genocid. Vert tvrdi da je katastrofa bilo i u drugim krajevima SSSR-a (S. 188) pominjući hapšenja hiljada komunista i kolhozni seljaka na Severnom Kavkazu 1932. zbog "sabotaže" (S. 181). Kod tumačenja "Velikog terora" 1936-38, kada je Ježov bio na čelu NKVD, Vert neubedljivo spori tezu tzv. "američke revizionističke škole" (J. Getty, G. Rittersporn, R. Manning) po kojima ovaj teror nije bio unapred planiran, već je bio rezultat rivalstva i napetosti između centralnih partijskih službi i lokalnih aparata što je odvelo nekontrolisanoj represiji i "iskakanju iz koloseka". Vert, tome nasuprot, tvrdi da je upravo Staljin podsticao teror i da je njegova uloga ključna u tome (S. 207-208, 212) navodeći da je 1937. i 1938. ubijeno 681.692, a osuđeno 1.345.000 lica (S. 213).

Objašnjenja masovnih zločina lako prelaze u mit i dogmu, čak i kod naučnika. Do nešto pouzdanije slike Staljinovog Velikog terora može se dopreti kada se uoči podudarnost broja žrtava kod različito opredeljenih naučnika. Kalifornijski sovjetolog Arč Geti tvrdi da je od 1921 do Staljinove smrti oko 800.000 ljudi umoreno, a 85% od toga u periodu velikog terora 1937-38. Od 1934. do Staljinove smrti više od milion ljudi stradalo je u gulagu. To pokazuju novo otvoreni arhivi KGB-a (Getty 2000). Slične podatke iznosi i moskovski istoričar Vadim Rogovin iz Instituta za sociologiju Ruske akademije nauka upozoravajući da ima dosta mitova oko uzroka, a još više oko statistike Velikog terora. Rogovin je autor projekta Ruske akademije nauka u 6 tomova o istoriji otpora staljinizmu unutar SSSR-a, a četvrti tom je 1998. preveden u SAD (Rogovin 1998). Geti i Rogovin pozivaju se na novootvorene arhive KGB-a. U Staljinovom periodu hapšeno je zbog političkih razloga oko 4 miliona, a ubijeno između 700 i 800.000. Od toga više od polovine u toku 1937-38, tvrdi Rogovin u predavanju u Glazgovu 1996 (Rogovin 1996). Mišljenja su podeljena i oko uzroka Velikog terora. Odbacujući Fireova, Kurtovina i Vertova tumačenja kao jednodimenzionalna, Geti upozorava da treba pažljivo procenjivati za koliko žrtava pod Staljinom je odgovorna ideologija, a za koliko vođina paranoja? Statistiku smrti treba objašnjavati konkretnim sklopom prilika, a ne polemičke kategorije mehanički puniti brojevima (Getty 2000). U tom pogledu uverljivija je ocena Rogovina, koji izričito tvrdi da je teza o Velikom teroru kao delu Staljinove paranoje u stvari mit. Pred kraj života on jeste bio paranoičan, ali ne i u periodu Velikog terora kada je bio sračunat i ciničan. Teror je, podvlači Rogovin, bio jedini Staljinov adekvatan odgovor narasloj opoziciji unutar komunističkog pokreta u SSSR-u i izvan njega. Tako je npr. 1932. u periodu ekonomske krize u SSSR-u bilo niz malih građanskih ratova, seljačkih buna i